

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.48>**Ельвіра Оржинська,**

канд. юрид. наук,

доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін

Херсонського факультету

Одеського державного університету внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ ЗАГАЛЬНОНАУКОВИХ МЕТОДІВ У СЛІДЧІЙ ПРАКТИЦІ

Стаття присвячена розкриттю можливостей використання загальних методів науки у слідчій практиці. Зокрема, здійснено аналіз наукових розробок у галузі методології криміналістики, який свідчить про те, що наявний певний дефіцит конкретних, практичних науково обґрунтованих рекомендацій з використання загальних методів науки у практичній діяльності слідчого. Натепер, і це зумовлено природою криміналістики, перспективними напрямками досліджень методів криміналістики є такі, що пов'язані з використанням досягнень природничих та технічних наук. Однак впровадження в криміналістику методів та досягнень фізики, хімії, математики, молекулярної генетики, мікробіології, медицини, психіатрії, фототехніки та інших наук призвело до недостатньої уваги науковців до теорії криміналістики, а саме засад методології. Здійнено акцент на тому, що розумову діяльність слідчого або криміналістичне мислення формують не лише методи природничих та технічних наук, а й всезагальні методи та загальні. Акцентовано на тому, що загальнотеоретичним методам, як базисним методам мислення, властива наявність упорядкованої та пояснювальної функції: вони володіють великою інформаційною ємністю і тому здатні виступати в ролі самостійних та базисних у тому числі і в криміналістичних дослідженнях. Тому в статті досліджується питання використання загальнонаукових методів у слідчій діяльності.

У статті розглянуто такі загальні методи, як аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення та абстрагування, експеримент, аналогія, моделювання. Розглянуто надане філософією визначення кожного з вищеперерахованих методів та потенціал їх використання в слідчій практиці з конкретними прикладами такого застосування.

Автором зроблено висновок, що, справді, всезагальні методи науки допомагають удосконалити мислення слідчого, покликані його систематизувати та узагальнити, допомогти правильно оцінити наявні матеріали по справі, докази, інші дані, що дозволяє вибрати з них ті, які складають логічну схему доказів для встановлення істини у справі.

Ключові слова: слідча діяльність, загальнонаукові методи, аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування, аналогія, моделювання.

Постановка проблеми. Розвиток криміналістики супроводжується вдосконаленням усіх її методів. Наявний і «зворотний зв'язок»: удосконалення методів наукового криміналістичного дослідження є передумовою розвитку криміналістики, розширення кола проблем, що становлять предмет її дослідження, сфери застосування, зростання обсягу інформації, яку накопичують й опрацьовують учені-криміналісти. Удосконалення наявних і розроблення чи адаптація до потреб криміналістики нових методів має важливе значення для науки [1, с. 335] та практичної діяльності.

До переліку перспективних напрямів дослідження методів криміналістики належать ті, які безпосередньо пов'язані з досягненнями природничих та технічних наук у розкритті злочинів. Зазначений напрям відображає природу криміналістики

та зумовлений впровадженням в практичну діяльність з розкриття та розслідування злочинів науково-технічних засобів та методів. Однак впровадження в криміналістику методів та досягнень фізики, хімії, математики, молекулярної генетики, мікробіології, медицини, психіатрії, фототехніки та інших наук призвело до недостатньої уваги науковців до теорії криміналістики. Аналіз наукових розробок у галузі криміналістики свідчить про певний дефіцит конкретних, практичних науково обґрунтованих рекомендацій з використання загальних методів науки у практичній діяльності слідчого.

У цьому контексті Н.П. Яблоков слушно зауважує, що сучасна слідча і судова практика свідчить про відсутність необхідного професіоналізму в діях слідчих. І однією з причин вказаного явища є недостатній рівень підготовки слідчого щодо пошуку

та застосування криміналістичних методів, прийомів, методик під час розслідування певного злочину. Вказане пов'язане з тим, що не всі сучасні слідчі мають необхідне криміналістичне мислення [2, с. 377]. Таке криміналістичне мислення формується через призму теорії криміналістики, що дає можливість не лише знати про методи, які використовує криміналістика, а й розуміти як їх застосувати в практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню розгляду загальних методів у криміналістиці в різні часи приділяли свою увагу такі науковці-криміналісти, як Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, А.В. Іщенко, В.Я. Колдін, І.М. Якимов та інші. Без перебільшення можна стверджувати, що завдяки науковим здобуткам перелічених вчених-криміналістів, нині існують необхідні об'єктивні передумови для подальшої інтенсивної розробки проблеми криміналістичних методів як однієї з невідкладних задач науки криміналістики. У сучасній криміналістиці дискусія про методологічні проблеми була порушена в публікаціях М.К. Камінського [3] та А.Г. Філіппова. [4].

Усе це формує **мету** нашої статті – розкрити можливості використання загальнонаукових методів у практичній діяльності слідчого.

Виклад основного матеріалу. Загально-теоретичні методи пізнання – це теоретичні методи, які застосовуються всіма або майже всіма науками, але вони використовуються не на всіх етапах певних пізнавальних процесів, а лише на певних визначених етапах для розкриття відповідних сторін, властивостей, особливостей об'єкта, що пізнається. До таких методів належать логічний та історичний метод, аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення та абстрагування, експеримент, аналогія, моделювання, метод формалізації, аксіоматичний метод та інші [5, с. 282].

У статті ми розглянемо такі загальні методи, як аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія, моделювання через призму застосування їх у практичній діяльності слідчого.

Так, **аналізом** називають такий метод пізнання, за якого виконують практичне або розумове розчленування об'єкта дослідження на його складники [6, с. 53].

Аналіз часто являє собою багатоступеневий процес. Дещо досягнуто в результаті початкового аналізу стає надалі об'єктом більш глибокого аналізу. Такий перехід від одного рівня аналізу до іншого, більш глибокого, визначається вимогами та характером

нових завдань, які виникли під час пізнання. При цьому аналіз матеріальних об'єктів на одному рівні пізнання змінюється аналізом вже сформованих понять про них, та навпаки, аналіз понять часто змушує звернутися на більш високому рівні наукового пізнання до експериментального аналізу самих предметів [7, с. 41].

Аналіз виступає умовою здійснення подальшого **синтезу** – процесу об'єднання шляхом аналізу частин, сторін у деяке нове розумове єднання, в якому фіксується суттєве, типове в об'єкті, що піддається аналізу. Це розумове об'єднання сприяє більш спрощеному засвоєнню змісту та подальшому пізнанню. Синтез пов'язаний зі спрощенням аналізованого, з виявленням у ньому суттєвих зв'язків, які конструюють це розумове об'єднання, для отримання нового результату в пізнанні.

Здійснений шляхом аналізу синтез може стати стимулом подальшого аналізу, пред'явлення до нього нових вимог та обумовлення нових напрямів аналітичної діяльності.

У криміналістиці аналіз і синтез виступають як категорії сутності, і явища в процесі пізнання під час розслідування злочинних діянь набувають певної специфіки. Зокрема, аналіз у процесі розслідування виступає в різних формах залежно від того, які функції він виконує. Аналіз злочинного діяння за його слідами, зроблений під час огляду місця події, виступає як умовне, уявне розчленування, як відокремлений розгляд обстановки, обставин, слідів тощо. Аналіз під час підготовки й проведення допиту полягає у вивченні конкретних матеріалів, наявних у розпорядженні слідчого, у формуванні запитань, у накресленні тактичної лінії допиту тощо [8, с. 191].

Індукцією називають такий метод дослідження, ціллю якого є аналіз руху знання від одиничного до загального судження. Процес індукції зазвичай починається з порівняння та аналізу даних спостережень та експериментів. У міру зростання множини цих даних може виявитися постійна повторюваність якоїсь властивості або якогось відношення. Багаторазовість, що спостерігається під час досліджень за умови відсутності винятків, додає впевненості в універсальності явища та призводить до індуктивного узагальнення – припущення, що саме так буде і в усіх інших подібних ситуаціях. Таким чином, індукція виступає як певна логічна форма, тобто такий стійкий зв'язок розумового характеру, в якому відображується та фіксується сходження умовиводу від менш загальних положень до більш загальних. Завданням індукції є відшукання

суттєвих зв'язків, серед яких значне місце займають причинно-наслідкові зв'язки. Знання причинного зв'язку явища забезпечує успіх практичної діяльності, дозволяє активно впливати на хід події та передбачати її розвиток, дозволяє формувати наукові гіпотези.

У реальному пізнанні індукція завжди виступає в єдності з дедукцією. Під *дедукцією* розуміють операцію мислення, яка зводиться до того, що нові знання виводяться на основі знань більш загального характеру, отриманих раніше шляхом узагальнення, спостереження, дослідів, практичної діяльності, тобто за допомогою індукції.

В основі дедуктивних висновків лежить відношення послідовності між умовиводами. Висновок є дедуктивним, якщо між співвідношенням його передумов та висновку має місце відношення послідовності: із умовиводу А випливає істинний умовивід В тоді і лише тоді, коли А істинне [9, с. 56–59].

Загальнонаукові методи індукції і дедукції широко використовують окремі методи формальної логіки: єдиної схожості (припускається, що єдина схожа обставина є причиною досліджуваного явища); єдиної відмінності (припускається, що єдина різниця обставин є причиною явища); супутніх змін (зміна в одному явищі призводить до зміни в іншому, бо ці явища перебувають у причинному зв'язку); залишків (коли відомо, що деякі із сукупності окремих обставин є причиною частини явищ, то залишок цього явища зумовлений рештою обставин) [10, с. 53].

Вагоме місце в пізнавальній діяльності слідчого займають загальнонаукові методи дедукції та індукції. Так, дедуктивний шлях розслідування переважає у випадках, коли слідчий відштовхується від відомих йому закономірностей руху об'єкта, а фактичні відомості конкретної справи, встановлені слідством, використовує як мале посилення силісму. Цей шлях вибирається у разі застосування будь-яких типових методик вирішення криміналістичних завдань, оскільки всі вони засновані на знанні закономірних зв'язків об'єкта. Особливо ефективний такий підхід під час розслідування злочинів, які вчиняються типовим способом. Так, під час розслідування вбивств, пов'язаних із розчленуванням трупів, типова схема розслідування впливає з особливо близьких стосунків жертви зі злочинцем. Це є логічним умовиводом щодо умов та обставин, необхідних для розчленування трупу. Тобто ключем до розслідування є ідентифікація особи потерпілого. На цих посиленнях і будується вся методика розслідування даної категорії справ.

Індуктивний шлях розслідування переважає у випадках, коли інформація про обставини справи відсутня або дуже обмежена. Слідчий в таких випадках будує версії та моделі події за її окремими фрагментами в умовах невизначеності та багатозначності встановлених фактів. Такі найбільш складні для розслідування випадки потребують застосування евристичних методів, які спиратимуться на індивідуальний досвід, ерудицію та інтуїцію слідчого, використання узагальненої практики, аналогів-прецедентів, розроблених у криміналістиці прийомів моделювання та методів дослідження причинності. Прикладом використання індукції може бути поширена в розшуковій практиці побудова інформаційного портрету («генотипу») злочинця. Він будується на основі дослідження способу злочинної дії, поведінки злочинця і всієї сукупності залишених ним слідів [11, с. 57].

Абстрагування – це метод наукового дослідження, суть якого полягає в тому, що під час розгляду певного об'єкта подумки відокремлюється низка несуттєвих властивостей, зв'язків, відносин предметів та виділяються окремі ознаки об'єкта дослідження [12, с. 55]. Це дозволяє спростити картину досліджуваного явища та розглянути його в «чистому» виді. Абстрагування пов'язане з уявою про відносну незалежність явищ та їх складників, що дозволяє відокремити суттєві для даного випадку сторони явища від несуттєвих. Таким чином, вихідний предмет дослідження заміщується іншим – еквівалентним, виходячи з умов даного завдання. Спрощення стосується зображення досліджуваного об'єкта (ігнорування несуттєвих сторін), або емпіричного матеріалу (зневажання «промахів»), або ж програми спостереження та опису (відмова від зайвої інформації) [13, с. 66].

Під час застосування методу абстрагування слідчий відкидає все несуттєве для певного криміналістичного завдання. При цьому вирізняє лише те, що необхідно для успішного його вирішення [14, с. 29].

Метод *узагальнення* є одним з основних засобів наукового пізнання, який дозволяє створювати нові наукові поняття, формулювати закони та теорії. Узагальнення – це форма прирощення знання шляхом розумового переходу від окремого до загального, яка зазвичай відповідає переходу на більш високий ступінь абстрагування [15, с. 55]. Узагальнене знання є більш глибоким відображенням дійсності, але разом із тим і значно біднішим, оскільки узагальнення властивостей об'єкта більш змістовне, ніж докладний його опис, проте останній несе

більше інформації про конкретний предмет. За семантико-гносеологічним (змістовим, пізнавальним) змістом узагальнення поділяють на два типи:

1. Узагальнення, які породжують нові поняття, закони, принципи, теорії, які не визначаються вихідним семантичним полем.

2. Узагальнення, які не породжують нових понять, а дають лише нові варіанти старих. [16, с. 69].

Для слідчого застосування методу узагальнення є кінцевим результатом його діяльності. Це його інтелектуальна діяльність, яка виражається в пізнанні значимих явищ, подій, фактів об'єктивної дійсності з урахуванням наявних знань, їх осмислення, при цьому результатами такого процесу можуть бути: розуміння унікальності предмета або ситуації (як на буденному, так і науковому рівні), висновок на підставі міркування (формального або неформального), складання плану (проекту) дій, складання обвинувального акта тощо.

Аналогія – науковий метод, за якого висновок про предмет або явище робиться на підставі його схожості з іншими, вже відомими [17, с. 181], а умовиводи за аналогією – це висновки, зроблені про якості одного об'єкта на підставі їх схожості з іншим предметом. Об'єктами аналогії можуть виступати схожі структури, функції або відносини.

На відміну від індуктивних та дедуктивних висновків, висновок за аналогією не має доказової сили. Безпосередньо аналогія збільшує ступінь правильності, вірогідності отриманого висновку. Аналогія шкідливіша за метод висунення припущень та гіпотез, ніж методом доказування отриманих під час її застосування знань. Цінність аналогії полягає в тому, що вона має прогнозируючу властивість. Однак застосування такого висновку як методу прогнозу в його класичній формі, що сформульована у формальній логіці, без вироблення умов правомірності такого застосування є методологічною помилкою. Проте це не свідчить, що аналогія дає помилкові прогнози. Метод аналогій має досить потужну евристичну функцію для того, щоб велика кількість прогнозів, отриманих на її основі, виправдалась навіть без розробленої методології [18, с. 28].

У криміналістиці метод аналогії також використовується. Наприклад, під час візуального спостереження за методом аналогії використовується зовнішня подібність порівнювальних об'єктів [19, с. 29]. Також метод аналогії широко використовується під час побудови версій у разі обмеженості інформації, відомостей про злочинну подію.

Моделювання – науковий метод, який полягає в дослідженні об'єкта шляхом вивчення його на моделях, створення та вивчення моделей реально існуючих предметів, явищ та конструйованих об'єктів.

Особливою галуззю моделювання є моделювання процесів мислення. Основні закономірності процесу побудови чуттєвих і логічних моделей досліджуються у різних розділах теорії пізнання, досягнення якої покладено в основу науково-технічної теорії та практики моделювання [20, с.29, 55].

У криміналістиці успішно застосовуються усі види моделей, але в розкритті злочинів, плануванні розслідування та оперативно-розшуковій діяльності найважливішу роль відіграє абстрактне (логічне) моделювання (гіпотетичне пізнання).

Проте це не означає, що інші види моделювання для криміналістики не суттєві. Вони також використовуються, зокрема фізичне (предметне) – гіпсова копія сліду взуття, план місця події, макет будівлі; абстрактне (логічне) – слідча версія; аналогове (функціональне) – копіювання оригіналу, що перебуває в динаміці, наприклад модель певного технологічного процесу. Механізм події злочинного проступку найчастіше відпрацьовується на уявній моделі, побудованій на матеріальних та ідеальних відображеннях у матеріальному середовищі.

Висновки

Загальнотеоретичним методам, як базисним методам мислення, властива наявність упорядкованої та пояснювальної функцій: вони володіють великою інформаційною ємністю, ніж тому особисто здатні виступати в ролі самостійних та базисних і в криміналістичних дослідженнях. Дійсно, всезагальні методи науки допомагають удосконалити мислення слідчого, покликані його систематизувати та узагальнити, допомогти правильно оцінити наявні матеріали по справі, докази, інші дані, що дозволяє вибрати з них ті, які складають логічну схему доказів для встановлення істини у справі.

Список використаних джерел:

1. Белкин Р.С. Общая теория советской криминалистики. Саратов : Саратов. ун-т, 1986. 398 с.
2. Яблоков Н.П. Об одной из проблем современной криминалистики. *Сучасні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В.П. Колмакова (27-28 вересня 2013 року, м. Одеса) : Юридична література, 2013. С. 376-379
3. Каминский М.К. Что есть. Что может быть и чего не может быть для системы «Криминали-

- стика». *Вестник криминалистики*. 2002. Вып. 1(3). С. 8–14.
4. Филиппов А.Г. Субъективные заметки (о статье М.К. Каминского). *Вестник криминалистики*. 2002. Вып. 1(3). С. 15–18.
5. Андреев И.Д. Проблемы логики и методологии познания. Москва : «Наука», 1972. 320 с.
6. Пілюшенко В.Л. Шкрабак І.В., Славенко Е.І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення : навчальний посібник. Київ : Лібра, 2004. 344 с.
7. Громов В. І. Следственная практика в примерах : пособие для следователей. Москва : Юрид. издат. Мин. Юстиции СССР, 1948. 200 с.
8. Коновалова В. Проблеми методології галузевих наук (на прикладі наук кримінально-процесуального циклу). *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2012. № 1 (68). С. 185–192.
9. Методы исследований и организация экспериментов / под ред. проф. К. П. Власова. Харків : «Гуманитарный Центр», 2002. 256 с.
10. Пілюшенко В.Л. Шкрабак І.В., Славенко Е.І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення : навчальний посібник. Київ : Лібра, 2004. 344 с.
11. Криминалистика : учебник / отв. редактор Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2004. 718 с.
12. Пілюшенко В.Л. Шкрабак І.В., Славенко Е.І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення : навчальний посібник. Київ : Лібра, 2004. 344 с.
13. Методы исследований и организация экспериментов / под ред. проф. К.П. Власова Харків : «Гуманитарный Центр», 2002. 256 с.
14. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика : учебное пособие. Минск : Выш. шк., 1997. 344 с.
15. Пілюшенко В.Л. Шкрабак І.В., Славенко Е.І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення : навчальний посібник. Київ : Лібра, 2004. 344 с.
16. Методы исследований и организация экспериментов / под ред. проф. К.П. Власова Харків : «Гуманитарный Центр», 2002. 256 с.
17. Пілюшенко В.Л. Шкрабак І.В., Славенко Е.І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення : навчальний посібник. Київ : Лібра, 2004. 344 с.
18. Лисичкин В.А., Хиллок Ф.М. Методы прогнозирования научно-технического прогресса. Київ : УкрНИИНТИ, 1969. 262 с.
19. Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Криминалистика : учебное пособие / под ред. Н.И. Порубова. Минск : Выш. шк., 1997. 344 с.
20. Пілюшенко В.Л. Шкрабак І.В., Славенко Е.І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення : навчальний посібник. Київ : Лібра, 2004. 344 с.

Elvira Orzhynska. Usage of general scientific methods in investigative practice

The article is devoted to the disclosure of the possibilities of using general methods of science in investigative practice. In particular, the analysis of scientific developments in the field of criminalistics methodology was carried out, which indicates that there is a certain shortage of specific, practical science-based recommendations for the use of general methods of science in the practice of the investigator. Today, and this is due to the specifics of the criminalistics, methods used in promising areas of criminalistic - are researches connected with use of achievements of natural and technical sciences. However in criminalistics, implementation of the methods and achievements in physics, chemistry, mathematics, molecular genetics, microbiology, medicine, psychiatry, photography and others - led to insufficient attention of scientists to the theory of criminalistics, namely the principles of methodology. Emphasis is placed on the fact, that the mental activity of the investigator or his forensic thinking is formed not only by the methods of natural and technical sciences, including universal methods and general. The emphasis is on that general theoretical methods - inherent presence of orderly and explanatory functions, as basic methods of thinking: they have a large information capacity and therefore personally able to act as independent and basic, including in forensic research

The article considers such general methods as analysis and synthesis, induction and deduction, generalization and abstraction, experiment, analogy, modeling. The definition of each of the above methods provided by the philosophy is considered and their potential use in investigative practice with specific examples of such applications.

The author concluded, that truly universal methods of science help to improve the thinking of the investigator, designed to systematize and summarize it, to help properly assess the available materials on the case evidence, other data, which allows to choose from those, that make up a logical scheme of evidence to establish the truth in the case.

Key words: investigative activity, general scientific methods, analysis and synthesis, induction and deduction, generalization, abstraction, experiment, analogy, modeling.